

Bevorder democratische leefwijze

Ontplooiing kind tot democratisch burger verdient meer aandacht

RIENK JANSSENS, STIJN VERHAGEN EN MICHA DE WINTER

Dat we in Nederland in een democratie leven, lijkt vanzelfsprekend. Maar dat is niet zo. De samenleving is ingewikkelder, gespannener en ontvlambaarder geworden. Dat niet iedereen hetzelfde over democratie denkt, is niet erg. Wel is het van belang dat zo veel mogelijk burgers die 'veelvormige' democratie welgezind zijn. Daartoe moet de overheid burgers meer de kans geven democratie te praktiseren.

Democratie is geen vanzelfsprekend gegeven. Menselijk gedrag is niet automatisch democratisch gedrag en ook de democratische samenlevingsstructuur ontstaat door keuzes die telkens opnieuw worden gemaakt. Democratie vergt daarom onderhoud. Gebeurt dat niet, dan is de democratie broos en kwetsbaar.

De geschiedenis kent daarvan talloze al dan niet buitenlandse voorbeelden, met de Weimarrepubliek als veelgebruikte illustratie.

Maar ook in het Nederland van 2007 blijkt de verhouding tussen bevolkingsgroepen zomaar te kunnen ontvlammen. De ongeregelde heden naar aanleiding van de dood van Pim Fortuyn en Theo van Gogh liggen nog vers in het geheugen. En de discussie over de plaats van de islam in de Nederlandse samenleving getuigt nu ook niet echt van ontspanning.

Eenzijdige dimensie

Wat doet de overheid om de democratie en de omgangsvormen die daarbij horen te versterken? We kunnen daarvan hier geen volledig overzicht geven. Maar de nadruk lag de afgelopen paar jaar op het bevorderen van de politiek-institutionele dimensie van

de democratie: er werden verschillende voorstellen gedaan om de relatie tussen kiezer en gekozene te versterken, via onder meer het kiesstelsel, het referendum en de gekozen burgemeester. De veronderstelling hierbij is dat er een kloof bestaat tussen overheid en burger, mede doordat de betrokkenheid van burgers bij de publieke besluitvorming als minimaal wordt beoordeeld. Als de stem van burgers in besluitvorming beter zou worden gehoord, aldus het kabinet, dan zou dat hun betrokkenheid bij de democratie vergroten.

Die aanneme heeft zowel bijval als afkeuring ontmoet. Maar waar het ons om gaat, is wat anders: democratie kent niet alleen een politiek-institutionele, maar ook een sociaal-maatschappelijke dimensie. Deze kant heeft in het overheidsbeleid beduidend minder aandacht gekregen. Dat is opmerkelijk, want een democratie vergt naast goed functionerende instituties ook een mate van democratische gezindheid onder haar burgers: de bereidheid

democratische instituties te steunen en onderlinge relaties op een democratische manier vorm te geven. De aandacht van politici en beleidsmakers voor deze 'democratische gezindheid'

was tot nog toe hetzij weinig expliciet (bijvoorbeeld via het participatiebeleid), hetzij erg afdwingend (strengere eisen aan inburgering van nieuwkomers). Gericht, maar subtiel beleid tot bevordering van een democratische levenswijze was minder aan de orde.

De noodzaak om na te denken over het versterken van de democratische gezindheid van burgers is evident. De Nederlandse samenleving is pluriformer en diverser geworden. Niet alle burgers voelen zich in Nederland nog 'thuis'. 'Mensen zijn steeds meer op zichzelf', zegt een respondent van een kwalitatief onderzoek naar opvattingen van burgers die, naar eigen zeggen, op afstand staan van de democratie. 'De sfeer is totaal anders dan tien jaar

'Niet alle respondenten hebben het democratische gedachtegoed van huis uit meegekregen'

foto: Jan Boeve / HH

geleden', zegt een andere respondent. 'Buitenlanders worden "met alles" voorgetrokken', 'terwijl "wij Hollanders" alles zelf moeten doen', licht weer een andere respondent toe.

De verhoudingen in de samenleving kunnen zomaar ontvlammen, en dat is onmiskenbaar een van de redenen dat politici en burgers nu vragen om duidelijkheid: over de democratische waarden, over de Nederlandse geschiedenis (canon), over de joods-christelijke traditie van Nederland (voorstel verbod Koran). Deze spanningen hangen samen met een aantal grotere maatschappelijke ontwikkelingen, die overigens zowel positief als negatief kunnen uitwerken op de democratie en omgangsvormen die daarbij horen.

Terughoudend

Individualisering als maatschappelijk proces, bijvoorbeeld, heeft veel positieve effecten, maar kan vanuit het oogpunt van democratische betrokkenheid ook risico's meebrengen. Zo kunnen hedendaagse opvoedingsstijlen zo sterk gericht zijn op de zelfontplooiing van het kind dat wordt vergeten dat kinderen ook een maatschappelijke rol (gaan) spelen. Daar komt bij dat sommige ouders niet in staat blijken te zijn om in de huidige complexe en geïndividualiseerde samenleving hun kinderen een adequate opvoeding mee te geven. Soortgelijke risico's gelden ook voor andere maatschappelijke ontwikkelingen. *Privatisering*, bijvoorbeeld, brengt naast kansen risico's met zich mee. Privatisering kan tornen aan de (ervaren) solidariteit tussen mensen. Zij kan bovendien de democratische legitimiteit van besluiten ondermijnen (wie controleert een geprivatiseerde

Wat ons betreft worden scholen behalve kennisinstututen ook vormingsinstututen

woningbouwvereniging?). Eenzelfde tweezijdigheid hoort bij *pluralisering*, de toenemende maatschappelijke differentiatie in waarden, stijlen en identiteiten. Deze ontwikkeling biedt mensen enerzijds meer kansen 'eigen' identiteiten te ontwikkelen; anderzijds raken mensen in dat proces soms ook het spoor bijster of worden ze zelfs vatbaar voor radicalisering.

Onderhoud aan de democratie vraagt inzicht in deze processen, zonder ze overigens te willen beheersen of direct te sturen. Dat moet eigenlijk het kernelement zijn van elk 'democratiebeleid': een democratische gezindheid houdt verband met de vrijheden van burgers en kan daarom nooit van bovenaf worden opge-

legd of op een andere manier worden afgedwongen. Dat betekent niet dat nadenken over beleid hier eindigt, maar wel dat terughoudendheid is geboden bij het formuleren van concrete inter-

venties. Als de overheid een democratische mentaliteit direct bevordert, vernietigt zij daarmee tegelijk de diversiteit die voor een democratie nu juist zo kenmerkend is. De uitdaging voor de overheid ligt onzes inziens dan ook eerder in het *faciliteren* van democratische gezindheid dan in het *opleggen* ervan. 'Faciliteren' betekent het creëren van de voorwaarden die de kans op een democratische levenswijze of gezindheid vergroten.

Afzijdigheid

Bij het nadenken over voorwaardenscheppend beleid is het goed kennis te hebben van de overwegingen van mensen die, naar eigen zeggen, afstand voelen ten opzichte van de democratie. Al

sinds enkele decennia heeft een tiende deel van de Nederlandse bevolking weinig op met de democratie als bestuursstelsel en is 30 procent van oordeel dat de democratie niet goed functioneert. Deze mensen staan cynisch, onverschillig of vijandig tegenover de democratie, stemmen niet, hebben nauwelijks vertrouwen in politici en bestuurders, en proberen los van democratische structuren hun leven vorm te geven. Soms doen ze dat moedwillig en uit verzet, maar meestal uit onwetendheid of onmacht. Onderhoud aan de democratie zou op zijn minst inzicht vergen in de achtergrond en de beweegredenen van deze groep. Opvallend is dat dit inzicht tot op heden nagenoeg ontbreekt.

In een hiervoor al genoemd kwalitatief onderzoek heeft bureau Veldkamp daarom voor de RMO een aantal achterliggende verklaringen geschetst voor de afzijdigheid van burgers ten opzichte van de democratie. Een aantal motiva-ties springt in het oog. Allereerst blijkt dat veel 'afzijdigen' dagelijks bezig zijn met overleven. Ze werken hard, hebben weinig geld en hebben naar eigen zeggen niet de tijd om zich maatschappelijk betrokken te tonen of zich in te laten met zoiets als democratie. Vervolgens blijkt dat niet alle respondenten het democratische gedachtegoed van huis uit hebben meegekregen. Ze weten niet altijd wat democratie inhoudt en hebben evenmin 'geleerd' zich in te zetten voor de maatschappij. 'Mijn ouders', aldus een van de respondenten, 'waren ook niet geïnteresseerd. Alleen op school heb ik wel eens wat over politiek gehoord... ik ga me er niet druk over maken... als er iets verandert dan merk ik het vanzelf wel.' Ten derde blijken de respondenten slechts sporadisch terecht te komen in situaties waar zij het aantrekkelijke en de waarde van democratie kunnen ervaren. Democratie staat letterlijk ver van hen; ze komen er tijdens hun dagelijkse bezigheden eenvoudigweg niet mee in aanraking. En een laatste beweegreden komt van een aantal

hogere opgeleide respondenten. Zij vinden de democratie maar lastig en stroperig voor het bereiken van hun persoonlijke idealen, al biedt de democratie vanuit dat perspectief ook zekere voordelen. 'Grootste goed van de democratie', aldus een accountant uit Amsterdam, 'is dat ik met mijn paspoort op alle plekken ter wereld kan komen.'

Ontplooiing kind

Wat kan de overheid nu doen om de betrokkenheid van burgers te vergroten? Het uitgangspunt is nogmaals dat een democratische gezindheid niet valt af te dwingen of op te leggen, zeker niet top-down. Democratische gezindheid kan nooit het resultaat zijn van één duidelijke beleidsinvestering. Het is een complexe optelsom van historische ontwikkelingen, van onvoorspelbare interacties

tussen mensen en van de waarde van democratie van jongs af aan meekrijgen en al doende leren. Investerings in democratische gezindheid zijn niet los verkrijgbaar.

Ze maken deel uit van talloze (beleids)interventies en van reacties op autonome maatschappelijke ontwikkelingen. Er bestaat dan ook niet zoiets als een 'blauwdruk voor democratische mentaliteit'. Deze zou de vrijheid en variatie vernietigen die de blauwdruk eigenlijk zou willen realiseren. Wel is het voor de overheid mogelijk contexten of settings te creëren die de kans op een democratische levenswijze of mentaliteit vergroten. Daartoe dienen zich twee routes aan.

Allereerst is het mogelijk om nieuwe settings te creëren of bestaande beter te benutten waarin burgers, en dan vooral kinderen, al in een vroeg stadium de gelegenheid krijgen in aanraking te komen met een aantal basisprincipes van de democratie. Te denken valt aan gezinnen, eventueel ondersteund door de toekomstige Centra voor Jeugd en Gezin. Daarnaast valt

**Het gaat erom burgers te faciliteren
vaardigheden op te doen om met 'veelvormige'
democratie om te gaan**

te denken aan kinderopvang waar burgers met uiteenlopende opvoedingsstijlen en vragen over de opvoeding met elkaar en met professionals ideeën kunnen uitwisselen over opvoeding en leefstijlen. Te denken valt ook aan de scholen. Nu zijn scholen vooral kennisinstituten, met beroepsvoorbereiding als belangrijkste taak. Wat ons betreft worden scholen daarnaast vormingsinstituten, waar kinderen bijvoorbeeld betrokken zijn bij het opstellen van de schoolregels, het verbeteren van het leer- en leefklimaat of het tegengaan van pesten op school. Leraren en onderwijzers hebben hier een voorbeeldfunctie. De manier waarop zij reageren op en omgaan met 'ondemocratisch' gedrag van hun leerlingen draagt vermoedelijk meer bij aan de democratische gezindheid van kinderen en jongeren dan specifieke op kennisoverdracht gerichte lesprogramma's. Voor alle pedagogische contexten geldt dat naast de huidige focus op het *individuele* kind en het ontplooiën van zijn capaciteiten, de ontplooiing van het kind tot democratisch burger meer aandacht verdient.

Democratie praktiseren

Maar democratische gezindheid moeten burgers niet alleen leren, ze moeten ook de *kans* krijgen om haar te praktiseren. Daarom is de tweede route: investeren in 'maatschappelijke contexten'. Dat wil zeggen in de totstandkoming van gelegenheden waar burgers democratische gezindheid tot uitdrukking kunnen brengen en kunnen oefenen – op de school van de kinderen, in de buurt of op het werk. Overheden en het maatschappelijk middenveld hebben daarin beide een duidelijke taak. Nu worden er inspraakavonden voor burgers georganiseerd. Maar van echte zeggenschap is dikwijls geen sprake, al is het maar omdat een aantal notoire klagers vaak de enige aanwezigen zijn. Het is de taak van overheden en het maatschappelijk middenveld om nieuwe vormen van overleg, deliberatie en onderhandeling aan te dragen die burgers aansporen om problemen en conflicten in hun eigen leefomgeving in gezamenlijkheid op te lossen. Mogelijkheden liggen hier vooral op het terrein van de interactieve beleidsvorming. Denk aan burgers die worden aangemoedigd alternatieve plannen te presenteren en daarover vervolgens wederzijds argumenten uitwisselen. Interactieve beleidsvormingstrajecten in het buitenland – de *Business Improvement Districts* in de Verenigde Staten en *Planungszellen* in Duitsland – kunnen als inspirerende voorbeelden dienen, zonder deze overigens een-op-een over te nemen.

Het hoogst haalbare: het verkleinen van de kans dat spanningen tussen groepen omslaan in geweld

Het creëren van pedagogische en maatschappelijke contexten klinkt misschien abstract en ook weinig pretentief. Maar de ambities van de overheid op dit terrein *moeten* ook wel beperkt zijn. In een democratie zullen er tussen burgers altijd verschillen van mening, strijdende principes en verhitte discussies bestaan. Dat is niet alleen een feitelijke constatering, maar in zekere zin ook een gewenste situatie. Democratie wordt wel omschreven als een *essentially contested concept* dat steeds anders wordt ingevuld, afhankelijk van de heersende overtuigingen. Het kenmerk van een democratie is dat er ruimte is voor verschil en variatie, ook ten aanzien van de invulling van de democratie zelf.

In de praktijk blijkt die variatie ook voortdurend zichtbaar. Maakt de één zich druk over het antidemocratisch gedrag van islamitische militanten, een ander stoort zich juist aan de Amerikaanse militairen die hen op de huid zitten. En vormen voor de één de handelingen van Volkert van der G. of Mohammed B. het grootste gevaar voor de democratische rechtstaat,

voor de ander is dat de daaropvolgende, steeds ingrijpendere verruiming van overheidsbevoegdheden op het terrein van veiligheid en terrorismebestrijding. Deze verschillen mogen er – weliswaar binnen de grenzen van de rechtsstaat – zijn. Ze maken deel uit van wat we kunnen omschrijven als een moderne, open en veelvormige democratie.

Het voorwaardenscheppende beleid dat we in dit artikel voorstellen, heeft dan ook niet als doelstelling deze veelvormigheid te onderdrukken, maar om burgers te faciliteren vaardigheden op te doen om constructief met deze 'veelvormige' democratie om te gaan, ondanks de moeilijkheden en conflicten die daar als vanzelfsprekend bij horen. Een overheid kan een democratische gezindheid nooit afdwingen. Het creëren van de pedagogische en maatschappelijke contexten, zoals in dit artikel bepleit, is daarom niet alleen een bescheiden opgave, maar tegelijkertijd ook de hoogst haalbare: het verkleinen van de *kans* dat spanningen tussen groepen omslaan in geweld.

Rienk Janssens is adjunct algemeen secretaris van de RMO. Stijn Verhagen is senior adviseur bij de RMO en lector participatie aan de Hogeschool Utrecht. Micha de Winter is raadslid bij de RMO en hoogleraar maatschappelijk opvoeden aan de Universiteit Utrecht.

Dit artikel is gebaseerd op het RMO-advies *Vormen van democratie. Een advies over democratische gezindheid* dat 5 oktober jl. is verschenen. Amsterdam: Uitgeverij SWP.